

COLEGIUL NOUA EUROPĂ

ISTORIA RECENTĂ ÎN EUROPA

*OBIECTE DE STUDIU, SURSE,
METODE*

Lucrările simpozionului internațional
organizat de Colegiul Noua Europă

București, 7 - 8 aprilie, 2000

Seria de publicații RELINK

Copyright © 2002 – New Europe College

ISBN 973-85697-0-2

Scris și oral în istoria recentă

ZOE PETRE

Așa cum ne-a impus-o secolul al XIX-lea, istoria se definește prin recursul la izvoare scrise. Orice trecut care nu beneficiază de aceste izvoare este considerat pre-istorie; a fost chiar forjat un concept intermediar, proto-istoria, adică ceea ce poate fi recuperat din trecutul popoarelor care nu au lăsat urme scrise, dar despre care au scris alții. Astfel, de pildă, galiul lui Cezar sau dacia lui Dio Cassius, acești barbari care nu cunoșteau documentele, dar care au beneficiat de scrierile altora, se află undeva în pragul istoriei, suspendați între alteritatea oralului și identitatea scrierilor bine adăpostite de arhive, aceste depozitare ale istoriei veritabile.

Oare n-am trăit timp de 50 de ani într-un fel de preistorie, cel mult într-o proto-istorie, din care ne parvin, mai degrabă prin intermediul scrierilor altora, frânturi care ar face posibilă reconstituirea inteligibilă a propriului nostru trecut? Simplific, fără îndoială, lucrurile, căci există arhive abundente și o pletură de documente de-abia acum abordate de cercetători. Dar este oare vorba de documente în buna tradiție a secolului al nouăsprezecelea?

Desigur, însăși noțiunea de document a fost profund pusă sub semnul întrebării de cercetarea contemporană privind scrierea, căci, dacă cercetarea clasică sfârșise prin a admite subiectivitatea operelor istorice, în această nouă istorie în care aproape totul e document, documentul însuși și-a pierdut prestigiul de depozitar necontestat al unui adevăr intact. Am

învăţat că orice document autentic, din orice epocă istorică, este purtătorul unui decupaj particular al lumii – social, politic, cultural – şi al unei viziuni care nu poate depăşi limitele imaginarului colectiv contemporan; că nenumăratele unghiuri de refracţie care rezultă de aici trebuie recunoscute în cazul unui document, ca şi în cel al unui text de autor, că este întotdeauna necesar un efort de descifrare şi de interpretare a documentului oficial, că istoricul trebuie să-şi exercite vigilenţa pentru a detecta ne-spusul într-un proces verbal, ca şi într-un text al lui Tacit. Am învăţat, într-un cuvânt, că până şi cel mai neutru text rămâne un text – şi că nu există texte inocente. Iar constatarea e valabilă pentru orice document şi pentru toate epocile istorice. Produs al unei birocrăţii incipiente de scribi sau al unei birocrăţii pletorice de mandarini, textul păstrează pentru memoria posterităţii imaginarul politic şi instituţional al acelei birocrăţii şi al guvernărilor ei. În ultimă instanţă, producţia scrisă a oricărei birocrăţii constituie dovada legitimităţii sale.

Or, într-un stat totalitar, legitimitatea face parte din aporiile fondatoare ale sistemului; căci statul totalitar este prin definiţie ilegitim, atât pentru că el se constituie pornind de la o ruptură ce răstoarnă puterea politică, cât şi pentru că el perverteşte înseşi fundamentele legii. Falsul stat comunist este deci, prin definiţie, sfâşiat între esenţa sa subversivă şi contrară oricărui Spirit al legilor, şi setea sa cu atât mai greu de potolit de legitimitate .

Numai pornind de la această hibă originară vom putea aprecia valoarea informativă a documentelor produse de acest veritabil anti-*Establishment* care este, cel puţin la începuturile sale, dictatura proletariatului. O anecdotă care circula în Transilvania – regiune care, prin comparaţie cu “Vechiul Regat”, moştenise o atitudine mult mai respectuoasă faţă de

produsele birocrăției –povestește că în momentul instalării comuniștilor în orașul Turda, noul prefect proletar a decis să lichideze arhivele municipale, aceste reminiscențe ale unui trecut detestat. El dădu un ordin clar în această privință, și, o lună mai târziu, se interesă dacă fusese executat. Nu încă – i se răspunse -, mai întâi trebuie să facem copii.

Oricine încearcă să lucreze cu documente din arhivele comuniste ar trebui să ia dintru bun început în considerare acest păcat originar, care oferă singura cheie de inteligibilitate a caracterului parțial și lacunar al acestor arhive. Ideea unor arhive exhaustive e la fel de utopică, desigur, ca și biblioteca integrală la care visa Borges. Dar comunismul ar fi trebuit, în virtutea esenței sale, să nege însuși conceptul de arhive, a căror existență nu a îngăduit-o decât în mod accidental și împotriva voinței sale. De aici, mania de a le transforma în arhive secrete, de a interzice accesul la ele, de a le modifica în funcție de nevoile “momentului istoric” și ale conjuncturii. De aici, de asemenea, tendința de a recurge la acest instrument prin excelență oral, suficient de impersonal pentru a respecta ierarhiile, care e telefonul. Un înalt funcționar din Ministerul Afacerilor Externe mi-a atras atenția asupra capcanelor pe care le implică aceste ordine telefonice. El își imagina că un istoric din viitor care ar citi toate acele *memoranda* produse în epoca ceaușistă de experții ministerului, ar ajunge la concluzia că respectivii autori erau niște idioți, numai fiindcă nu ar avea suficiente date despre mecanismele instituționale de atunci. Căci, povestea el, ministerul trebuia să trimită mai întâi toate proiectele Elenei Ceaușescu; doamna își comunica telefonic părerile, după care îi era transmisă o nouă versiune a textului scris, pe care o corecta încă o dată, și tot așa, până când textul căpăta forma dorită de ea; numai că, în acest joc al scrisului și oralului, prețioasa ei contribuție nu lăsa nici o urmă, iar toate

inepțiile textului scris cădeau în responsabilitatea celui care redacta formal documentele - un funcționar, uneori chiar inteligent, al ministerului.

Am povestit de mai multe ori istoria care urmează, fiindcă ea mi se pare paradigmatică. În primele luni de după revoluție, un număr destul de mare de foști studenți ai Facultății de istorie au venit să mă vadă fiindcă voiau să obțină o dovadă scrisă a faptului că fuseseră exmatriculați din motive politice. Îi cunoșteam pe unii dintre ei și știam că istoria exmatriculării lor era cât se poate de adevărată; cu toate acestea, deși am scotocit până în cele mai îndepărtate unghere în arhivele facultății, nu am reușit să găsim nici cea mai mică urmă a epurărilor care s-au succedat aproape fără încetare între 1948 și 1959. M-am dus, așadar, să-l consult pe specialistul în astfel de chestiuni, fostul responsabil cu cadrele din Universitate; acesta a avut bunăvoința să-mi explice nu doar de ce nu găsisem nimic, ci și de ce nu aveam nici o șansă să gășesc vreodată ceva.

Scenariul comun al acestor epurări era următorul: se convoca o adunare a studenților – de obicei nocturnă –, care avea sarcina să îndeplinească un ritual numit “de demascare” a falsului sau falșilor studenți, cei care, pretinzând că vor să studieze ca toată lumea, erau de fapt agenți ai imperialismului mondial. Impresionată în mod corespunzător, audiența cerea ca facultatea să scape de această pleavă, iar decanul facultății nu putea decât să se supună voinței presupus unanime a tineretului comunist. Pe cale de consecință, decanul decidea a doua zi exmatricularea elementelor putrede, cărora li se interzicea accesul în incinta facultății; ordinul scris era afișat peste tot, însă perfidia consta în faptul că aceste documente nu erau păstrate decât pe durata anului universitar în curs. Nefericitelor victime li se interzicea accesul la ore, dar în

registrele de înmatriculare – ce trebuiau, dimpotrivă, depuse în mod obligatoriu la arhive – se menționa că respectivii studenți încetaseră pur și simplu să frecventeze, aparent din propria lor inițiativă, cursurile facultății din care, în realitate, fuseseră alungați.

Există, în mod evident, în aceste manevre frauduloase, o intenție frauduloasă: mascarea dimensiunilor represiunii, ascunderea adevăratului sens al epurărilor, și așa mai departe. Se manifestă aici o schizofrenie constitutivă pentru imaginarul comunist, care se crede deopotrivă etern și amenințat în fiecare clipă de o răsturnare completă a situației; fără îndoială că era vorba și de o teamă continuă de schimbări în interiorul sistemului, de noi directive care vor cere căutarea unor țapi ispășitori. Mai ales după moartea lui Stalin, această frică de așa-zisele reabilitări, care implicau de fiecare dată găsirea unor vinovați în scopul de a salva sistemul, era, la urma urmei, justificată. Dar logica aceasta suferă de inconsecvență căci, deși în arhive dovezile erau falsificate, totuși epurărilor și istoria lor se etalau adesea pe prima pagină a ziarelor, ca să nu mai vorbim de zvonuri și relatări orale. Atunci de ce să mai faci un secret din acest subiect, de ce să acționezi ca și cum, în pregătirea unui viitor proces, esențialul ar fi să sustragi toate probele de la dosar?

Am trăit cu convingerea că scrisul este esențialmente un instrument al puterii, în vreme ce oralul – de la cuvântul de refuz și rezistență împotriva opresorului până la bancurile șușotite cu atât delicioasă pe culoare, reprezenta, într-un anumit sens, un teritoriu al libertății. Or, îmi dau seama acum că această distincție nu funcționează ca atare în istoria și arhivele comunismului. S-a spus adesea că bancurile care ne ofereau

delicii interzise erau de fapt tolerate, ba chiar puse în circulație chiar de poliția politică.

Suspicios față de orice text scris dacă acesta nu e în înțelegere controlabil, regimul comunist nu conservă decât ceea ce e scris sub propria lui dictare. Temător în privința viitorului său luminos, el lasă oralului vaste teritorii incontrolabile, inventând astfel contra-documentul. Nici un text oficial aparținând perioadei comuniste și sechelelor ei nu ar trebui acceptat ca atare, fără o confruntare riguroasă cu sursele nescrise, fără o minuțioasă *Quellenforschung*, fără o identificare a scopurilor sale reale și deci a gradului său de veracitate. Nu există text inocent; orice text produs de un sistem care fabrica deliberat și constant o realitate fictivă trebuie suspectat din principiu de către orice cercetător demn de acest nume.

Traducere de Ciprian Tudor